

Р. Л. Сердега

Назви традиційних сухопутних транспортних засобів у говірках Центральної Слобожанщини

Об'єктом вивчення здебільшого була, є і буде лексика тих сфер, які є найактуальнішими для людини і в яких збереглися мовні

одиниці різних хронологічних зрізів. Засоби ж пересування займають важливе місце в житті суспільства. Виникнувши в період

первіснообщинного ладу, транспортні засоби розвивалися і в подальші етапи становлення людства, продовжують удосконалюватися й досі. Тому не дивно, що ці реалії мають досить розгалужену систему найменувань.

Залежно від способів пересування традиційно транспорт поділявся на дві великі групи: водний і сухопутний. Звичайно, з огляду на сучасний стан розвитку цієї галузі, ми маємо цілковите право говорити й про найменування повітряних засобів пересування. Але нас у першу чергу цікавлять не сучасні транспортні назви, а традиційні, зокрема сухопутні. Саме на них ми й зупинимось в нашій статті.

Транспортну лексику певною мірою розглядали В.С. Ващенко (на матеріалі говірок Наддніпрянщини) [1], С.Ф. Довгопол (на матеріалі Атласу української мови) [2], М.В. і О.М. Никончуки (правобережнополіські говірки) [6], Н.Л. Осташ (назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI – перш. пол. XVII ст.) [7] та ін. Проте центральнослобожанська транспортна лексика не була предметом детального розгляду.

Матеріалом для статті послужили власні польові записи, здійснені упродовж 2001–2007 років у 33 населених пунктах Центральної Слобожанщини.

Становлення та еволюція сухопутних транспортних засобів, а відповідно й розвиток лексики на їх позначення, визначається рівнем продуктивних сил, певними умовами життя населення. Видова ж структура цих засобів пересування, а отже і їх найменувань, залежить від конкретних природно-географічних та історичних факторів, виробничо-господарської спеціалізації жителів і сформованих упродовж тисячоліть народних традицій.

Метеорологічні умови Центральної Слобожанщини зумовили появу на її території колісного (літнього) і полозного (зимового) транспорту. Причому останній із них, зимовий, сани, є давнішим видом, ніж літній колісний віз. Цей факт підтверджують численні етнографічні праці [3:187, 4:214, 8:272], археологічні знахідки, дані фольклору тощо. Наприклад, дослідник слов'янської давнини Л. Нідерле писав „слов'яни користувалися тільки санями” [5:358]. Але в сучасному центральнослобожанському селі цей транспортний засіб уже практично не використовується. Часто від інформаторів можна почути таку відповідь: *[сánки йе/ на них д'етворá катáйіц':а/ а сан'мі н'іхтó не й'зде/ йіх'у се'л'і нимá ўже даўно /]* (с. Гаврилівка Дер-

гачівського району). На позначення цієї реалії у говірках Центральної Слобожанщини використовують такі словесні одиниці *сáни, сáн'і, сáнки, сáнк'і, сáночки, санчáта*. Великі давні сани називають переважно так: *сáни, сáн'і*, рідше *сáнки, сáнк'і, санчáта*, зовсім рідко *сáночки* (зменшено-пестливе до сани). Ці чотири останні форми здебільшого використовують для називання малих санок, на яких узимку катаються діти.

За свідченням інформаторів, існувало два типи давніх великих саней – робочі і виїзні. Найпростіші робочі сани називалися *во-локу́шами, во́локами*. Вони склалися з двох полозів, з'єднаних між собою жердинами або дошками, на які клався вантаж (мішки, дрова та ін.). Якщо ж вантажу було багато, то, щоб він не загубився, його охоплювали упоперек мотузками (*в'ір'о́ўками*). Були ще *полусáни* (робочі сани з бортами, зробленими з дошок або сплетеними з гілок). Виїзні сани в давнину мали багаті люди, зокрема пани. Розписаний кузов усередині, як правило, був обшитий якимсь дуже гарним полотном. Виїзні сани мали спеціально обладнану лаву, на якій сиділи люди. Ця лава обов'язково була вкрита шкурами або теплими тканинами. Виїзні сани, нерідко з вирізьбленими на стінах кузова візерунками, продовжують використовуватися в селах подекуди й тепер, зокрема в обрядових церемоніях – весіллі, інших святах.

Серед літніх засобів пересування особливе місце у виробничо-транспортній сфері Центральної Слобожанщини належало возові. Серед його різновидів виділяється група легких двоколісних транспортних засобів, що служили для перевезення людей і неважкого, незначного вантажу, та чотириколісних конструкцій для транспортування громіздких речей і матеріалів.

За функціональним призначенням чотириколісні вози слобожан можна поділити на три групи: 1) для перевезення сіна, снопів, соломи; 2) для транспортування різних лісоматеріалів (великих колод, жердин, дров); 3) для перевезення зерна, солі та інших сипучих матеріалів.

Найуживанішою в центральнослобожанських говірках є лексема *в'із* (фонетичний варіант *воз*). Вона має найширшу семантичну структуру в говірках Харківщини і є репрезентантом найбільшої кількості значень (див. таблицю № 1). Лексема „віз” є універсальною, оскільки може називати різні конструкції описуваних нами транспортних засобів. Вона виступає як родове поняття. На роль

Гарба – це давній тип воза, але такий, що зберігся й досі, який ще використовується в традиційному господарстві, в основному для перевезення немолоченого хліба, соломи, сіна. Ця назва активна в живому мовленні, загальноживана і зафіксована майже в усіх досліджених пунктах. Полугарбок – реалія подібна до гарби, але значно менша. Вона обмежена у функціях, через те й найменування її зафіксовано лише в одному населеному пункті – Сосонівці Нововодолазького району.

Безтарка (бестарка, бістарка) – відносно новий тип воза, пристосований не тільки для перевезення зерна, а й інших дрібних матеріалів, зокрема піску, глини і взагалі для продуктів, які можна перевозити без тари (звідси й назва з доволі прозорою мотивацією). Ця реалія досить поширена в селах Харківської області, а відповідно і її назва, яка є загаль-

Іноді ці конструкції використовувалися і для господарських цілей, зокрема зерно перевозили бичкою, ходком, фастоном (фая-

тоном), дрова – бричкою, дрогами, ходком, фастоном (фаятоном) тощо.

Таким чином, наш матеріал дає змогу зробити висновки, що значна частина традиційних засобів пересування збереглася до

нашого часу і їх назви активно функціонують у живому мовленні, але більшість таких найменувань виявляє тенденцію до зникнення під тиском досконаліших сучасних транспортних засобів.

Література

1. *Ващенко В.С.* Лінгвістична географія Наддніпрянщини: Лексичні матеріали. – Дніпропетровськ, 1968. 2. *Довгопол С.Ф.* Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови // Українська лінгвістична географія. – К., 1966. – С. 24–29. 3. *Етнографія України: Навч. посібник.* – Львів, 1994. 4. *Етнографія України: Навч. посібник.* – Львів, 2004. 5. *Нидерле Л.* Сла-

вянские древности. – М., 1956. 6. *Никончук М.В., Никончук О.М.* Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. – К., 1990. 7. *Остап Н.Л.* Назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI – перш. пол. XVII ст. // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 44–55. 8. *Полесьє. Матеріальна культура.* – К., 1988.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматриваются названия традиционных сухопутных транспортных средств Центральной Слобожанщины.

SUMMARY

In the article deals with the names of traditional overland vehicles in Central Slobozhanshyna.